

Τα όρια της αλληλοσυμπλήρωσης και συστημικής ενσωμάτωσης μεταξύ των κανόνων του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου (ΔΑΔ) και του Διεθνούς Δικαίου Προστασίας των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΔΔΠΑΔ), με ειδικότερη αναφορά στην προστασία του δικαιώματος στη ζωή.¹

(Σκέψεις με αφορμή το Γενικό Σχόλιο υπ'αρ. 36 της Επιτροπής του Διεθνούς Συμφώνου του Ο.Η.Ε. για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα).

Σωτήριος Ε. Κύρκος²

1. Εισαγωγή

Την 30^η Οκτωβρίου 2018, η Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (στο εξής: η Επιτροπή), του Συμφώνου των Ηνωμένων Εθνών για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα (στο εξής: το Σύμφωνο)³, υιοθέτησε την τελική μορφή του επί μακρόν

¹ Προδημοσίευση από τον Τιμητικό τόμο Κώστα Χατζηκωνσταντίνου (υπό έκδοση).

² Διδάκτωρ Διεθνούς Δικαίου, Πρόεδρος Στρατοδικείου Αθηνών.

Ο συγγραφέας επιθυμεί να εκφράσει την ιδιαίτερη χαρά και τιμή που αισθάνεται από το γεγονός πως προσκλήθηκε να συμμετάσχει στον παρόντα τιμητικό τόμο. Ο Καθηγητής Κώστας Χατζηκωνσταντίνου υπήρξε ένας από τους πρώτους μου ακαδημαϊκούς δασκάλους στη Νομική Σχολή του Α.Π.Θ. και αποτελεί το πρόσωπο που μέσα από τη χαρισματική του μεταδοτικότητα και την πολυσχιδή συγγραφική του παραγωγή κατόρθωσε να αναδείξει τη γοητεία και την ελκτικότητα του διεθνούς δικαίου και ιδιαίτερα του διεθνούς δικαίου των ενόπλων συρράξεων στους φοιτητές του. Η παρακολούθηση των παραδόσεών του στο Δίκαιο Αφοπλισμού κατά το 1^ο έτος των σπουδών μου, καθόρισε σε μεγάλο βαθμό τα κατοπινά ερευνητικά μου ενδιαφέροντα, ένα μικρό δείγμα των οποίων αποτελεί και η παρούσα συμβολή, ελάχιστος φόρος τιμής στην μακρόχρονη και ουσιαστική προσφορά του.

³ International Covenant on Civil and Political Rights (adopted 16 December 1966, entered into

κυοφορούμενου Γενικού Σχολίου υπ'αρ. 36 σχετικά με το άρ. 6 του Συμφώνου, που αφορά την προστασία του δικαιώματος στη ζωή. Το υπόψη Σχόλιο, το οποίο αντικαθιστά τα ταυτόσημου περιεχομένου υπ'αρ. 6 (1982) και 14 (1984) Γενικά Σχόλια συνιστά ένα εντυπωσιακά εκτενές και ενδεδειγμένα επεξεργασμένο κείμενο, στο πλαίσιο του οποίου η Επιτροπή καταγράφει τη ερμηνευτική της προσέγγιση πάνω στο σύνολο των επιμέρους ζητημάτων που συγκροτούν το πολύπτυχο εύρος του ανωτέρω δικαιώματος.

Η παρούσα συμβολή συνιστά μια προσπάθεια να αποσαφηνισθεί το θεωρητικό υπόβαθρο των απόψεων που έχουν μέχρι σήμερα διατυπωθεί αναφορικά με τη σχέση ΔΔΠΑΔ και ΔΑΔ. Επιπλέον θα επιχειρήσει μια κριτική αποτίμηση ως προς τον τρόπο που η Επιτροπή δείχνει να κατανοεί την εφαρμογή των δύο αυτών δικαιοκλάδων, μέσω της ανάδειξης των καινοτόμων προσεγγίσεων αλλά και των πιθανών παρενεργειών που αυτές ενδέχεται να προκαλέσουν, με επικέντρωση του ενδιαφέροντος κυρίως στην παρ. 64 του Σχολίου, που αφορά την προστασία του δικαιώματος στη ζωή στο πλαίσιο των ενόπλων συρράξεων.

2. Τα βασικά σημεία της παρ. 64 του Γενικού Σχολίου υπ'αρ. 36.

Στην εναρκτήρια πρότασή της παρ. 64, η Επιτροπή τοποθετείται πάνω στο ζήτημα της αλληλεπίδρασης μεταξύ των προβλέψεων του Συμφώνου και των κανόνων του Διεθνούς Ανθρωπιστικού Δικαίου (ΔΑΔ) αποσαφηνίζοντας ότι, ακριβώς όπως και οι υπόλοιπες προβλέψεις του Συμφώνου, το άρ. 6 αυτού εξακολουθεί να ισχύει σε καταστάσεις ένοπλης σύρραξης στις οποίες τυγχάνουν εφαρμοστέοι οι κανόνες του ΔΑΔ, της διεξαγωγής των εχθροπραξιών συμπεριλαμβανομένης. Τονίζει επίσης πως, παρά το γεγονός πως οι κανόνες του ΔΑΔ ενδέχεται να έχουν σχέση αναφορικά με την εφαρμογή του άρ. 6 του Συμφώνου, όταν η εξεταζόμενη κατάσταση επιβάλλει την εφαρμογή τους, αμφότερα τα νομικά καθεστώτα θα πρέπει να θεωρούνται συμπληρωματικά το καθένα προς το άλλο και όχι αμοιβαία αλληλοαποκλειόμενα. Περαιτέρω, η χρήση θανατηφόρας βίας που είναι συμβατή με τις προβλέψεις του ΔΑΔ καθώς και με τους λοιπούς συναφείς κανόνες του διεθνούς δικαίου θα πρέπει, γενικά να θεωρείται ως μη αυθαίρετη.

Η πρώτη πρόταση επαναβεβαιώνει το σύγχρονο κεκτημένο στο χώρο του διεθνούς δικαίου, ότι δηλαδή το ΔΔΠΑΔ εξακολουθεί να εφαρμόζεται στο πλαίσιο των ενόπλων συρράξεων και κατά τη διεξαγωγή των εχθροπραξιών. Στη 2^η πρόταση η Επιτροπή επαναλαμβάνει τις πάγιες απόψεις της (βλ. επ' αυτού και τα Γενικά Σχόλια υπ' αρ. 31 και 35)⁴ αναφορικά με τα στοιχεία εκείνα που χαρακτηρίζουν την αλληλεπίδραση μεταξύ ΔΣΑΠΔ και ΔΑΔ, ότι δηλαδή τα δύο θεσμικά καθεστώτα τυγχάνουν συμπληρωματικά και όχι αλληλοαποκλειόμενα, με συνέπεια να μην μπορεί να θεωρηθεί ότι τελούν *a priori* σε κατάσταση σύγκρουσης. Υπό αυτήν την έννοια, η Επιτροπή δείχνει να ασπάζεται την ερμηνευτική αρχή που έχει κωδικοποιηθεί στο άρ. 31 (3) (c) της Σύμβασης της Βιέννης για το Δίκαιο των Διεθνών Συνθηκών (αρχή της συστημικής ενσωμάτωσης), σύμφωνα με την οποία οι διεθνείς κανόνες θα πρέπει να ερμηνεύονται αφού ληφθούν υπόψη οποιοδήποτε συναφείς κανόνες του διεθνούς δικαίου που τυγχάνουν εφαρμοστέοι στις σχέσεις μεταξύ των συμβαλλομένων μερών.

Στην ίδια παρ. η Επιτροπή τονίζει πως παραβίαση του άρ. 6 του ΔΣΑΠΔ υφίσταται όχι μόνο όταν μια παραβίαση των κανόνων του ΔΑΔ έχει ως αποτέλεσμα των θάνατο αμάχων ή άλλων προσώπων που υπάγονται στις προστατευόμενες κατηγορίες αλλά επίσης και όταν αυτή δημιουργεί όρους διακινδύνευσης του δικαιώματος. Επομένως, καταφάσκει παραβίαση ακόμη και στην περίπτωση που τελικά δεν επήλθε θάνατος προσώπου. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η Επιτροπή φαίνεται να προκρίνει την επεκτατική εφαρμογή και στο πλαίσιο των ενόπλων συρράξεων του δικαιώματος στη ζωή που υιοθετεί στην παρ. 7 του Γενικού Σχολίου υπ' αρ. 36,

⁴ General Comment No. 31: The Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant (2004)

(Adopted by the Human Rights Committee at the Eightieth Session, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, 29 March 2004).

CCPR/C/GC/35 General comment No. 35 .Article 9 (Liberty and security of person)

σύμφωνα με την οποία η υποχρέωση των κρατών-μερών για σεβασμό και διασφάλιση του δικαιώματος στη ζωή επεκτείνεται και σε λογικά προβλέψιμες (reasonably foreseeable) απειλές καθώς και σε εν γένει απειλητικές για τη ζωή καταστάσεις που ενδέχεται να επιφέρουν τον θάνατο προσώπων. Τα κράτη-μέρη ενδέχεται να θεωρηθούν υπεύθυνα για προσβολή του δικαιώματος στη ζωή, ακόμη και αν οι ανωτέρω καταστάσεις δεν προξενήσουν τελικά θανάτωση προσώπων⁵.

Ακολούθως, η Επιτροπή επισημαίνει πως το περιεχόμενο του άρ. 6 του ΔΣΑΠΔ θα μπορούσε να ερμηνευθεί (may be construed) υπό το πρίσμα των οικείων κανόνων του ΔΑΔ, όταν η επίμαχη κατάσταση απαιτεί την εφαρμογή του. Παρά την ελλειπτική της διατύπωση, η παράγραφος αυτή δείχνει να υπονοεί πως οι κανόνες του ΔΑΔ δεν θα πρέπει να θεωρούνται ως καθολικά εφαρμοστέοι στο πλαίσιο οποιασδήποτε κατάστασης χρήσης βίας στο πλαίσιο μιας ένοπλης σύρραξης αλλά μόνο στις περιπτώσεις εκείνες που υφίσταται άμεση και προφανής σχέση με την υπόψη σύρραξη⁶. Στο σημείο αυτό, η Επιτροπή υιοθετεί έμμεσα τη θέση που έχει εκφράσει η Αφρικανική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και των Λαών, σύμφωνα με την οποία το ΔΑΔ θα πρέπει να εφαρμόζεται στο

⁵ Η θέση αυτή της Επιτροπής δείχνει να απηχεί την αντίστοιχη του Διαμερικανικού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στην υπόθεση Santo Domingo Massacre (Santo Domingo Massacre v. Colombia, Preliminary Objections, Merits, and Reparations, Judgment, Inter-Am. Ct. H.R. (ser. C) No. 259, ¶ 54 (Nov. 30, 2012)). Το ανωτέρω Δικαστήριο έκρινε πως μια επίθεση κατά παράβαση των κανόνων στόχευσης του ΔΑΔ συνιστά παράβαση του δικαιώματος στη ζωή και της προσωπικής ακεραιότητας, κατ'άρ. 4 και 5 της Αμερικανικής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Το Δικαστήριο συνέδεσε την παραβίαση των παραπάνω δικαιωμάτων με το γεγονός ότι τα πληγέντα πρόσωπα είχαν τεθεί σε κίνδυνο από μόνο το γεγονός ότι είχαν καταστεί στόχοι επίθεσης κατά παράβαση των κανόνων διάκρισης του ΔΑΔ, ανεξάρτητα από το γεγονός ότι ουδέν από αυτά σκοτώθηκε ή τραυματίστηκε (παρ. 237).

⁶ Έτσι V. Todeschini: The ICCPR in Armed Conflict: An Appraisal of the Human Rights Committee's Engagement with International Humanitarian Law, *Nordic Journal of Human Rights* (2017) Vol 35, Issue 3.

πλαίσιο μιας ένοπλης σύρραξης μόνο αν η χρήση βίας αποτελεί τμήμα της σύρραξης αυτής. Σε όλες τις άλλες καταστάσεις βίας (όπως εσωτερικές ταραχές, εντάσεις και βίαιες διαδηλώσεις) θα πρέπει να εφαρμόζονται αποκλειστικά οι κανόνες που διέπουν τις επιχειρήσεις εφαρμογής του νόμου. Συνεπώς, η πιθανώς θανατηφόρα βία θα πρέπει, στις ανωτέρω περιπτώσεις να επιστρατεύεται ως μέσο ύστατης καταφυγής και να τυγχάνει αναγκαία και ανάλογη υπό τις συγκεκριμένες εκάστοτε περιστάσεις.

Μία από τις πλέον ρηξικέλευθες θέσεις της Επιτροπής, η οποία προκάλεσε έντονες αμφισβητήσεις ήδη από τα πρώτα στάδια της κατάρτισης του σχεδίου του Γενικού Σχολίου 36, αφορά τη θέσπιση υποχρέωσης των κρατών-μερών που εμπλέκονται σε ένοπλες συρράξεις να καθιστούν ευρύτερα γνωστά τα κριτήρια βάσει των οποίων λαμβάνονται αποφάσεις για την χρήση δυνητικά θανατηφόρας βίας κατά προσώπων ή αντικειμένων, η στοχοποίηση των οποίων ενδέχεται να οδηγήσει σε απώλεια ζωής, στην οποία υποχρέωση συμπεριλαμβάνονται επίσης η νομική βάση των υπόψη επιθέσεων, η διαδικασία ταυτοποίησης των στρατιωτικών στόχων και των μαχητών του αντιπάλου μέρους ή άλλων προσώπων που λαμβάνουν ενεργό μέρος στις εχθροπραξίες, οι περιστάσεις υπό τις οποίες οι συγκεκριμένες μέθοδοι και μέσα διεξαγωγής του πολέμου χρησιμοποιήθηκαν και κυρίως, αν προηγήθηκε η διερεύνηση ύπαρξης εναλλακτικών, λιγότερο βλαπτικών μέσων και μεθόδων⁷

⁷ Βλ. επίσης την αντίστοιχη θέση της Επιτροπής στις Καταληκτικές Παρατηρήσεις της αναφορικά με την πρακτική των στοχευμένων φόνων με τη χρήση μη επανδρωμένων εναέριων μέσων από τις Η.Π.Α. σε HRC 2014 *Concluding Observations: USA* para 9, προσβάσιμο στην ηλ. δνση <https://digitallibrary.un.org/record/771176> (τελευταία πρόσβαση: 10-9-2020)

3.ΔΔΠΑΔ και ΔΑΔ: Από την αμοιβαία καχυποψία στην-διστακτική-αλληλοπροσέγγιση.

3.1 Ιστορική αναδρομή

Ο όσο το δυνατόν επακριβέστερος καθορισμός των ορίων μεταξύ ΔΑΔ και ΔΔΠΑΔ και η πληρέστερη κατανόηση των αιτιών και συνθηκών αλληλοπροσέγγισής τους, δεν θα ήταν εφικτός, αν δεν ιδωθεί υπό το πρίσμα μιας ενδελεχούς ιστορικής ανάλυσης. Τούτο διότι οι σύγχρονες θεσμικές και νομολογιακές εξελίξεις καθώς και η έντονη και πολύ συχνά ιδεολογικά και πολιτικά φορτισμένη πληθωρική συζήτηση στον ακαδημαϊκό χώρο πάνω στο ζήτημα αυτό, όπως είναι αυτονόητο, δεν αποτελεί προϊόν παρθενογένεσης, αλλά αναδύεται ως αποτύπωμα της δράσης συγκεκριμένων δυνάμεων και συμφερόντων, καθώς επίσης και βαθύτατων ιδεολογικών μεταβολών. Πιο συγκεκριμένα, οι θεσμικοί θεματοφύλακες της οικουμενικής διάδοσης του ΔΔΠΑΔ και του ΔΑΔ [και συγκεκριμένα ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών (Ο.Η.Ε.) και η Διεθνής Επιτροπή του Ερυθρού (ΔΕΕΣ) αντίστοιχα], έδειξαν, στο στάδιο τουλάχιστον της μεταπολεμικής διαμόρφωσης των μειζόνων διεθνών θεσμικών κειμένων των δύο δικαιοκλών κλάδων, να εμφορούνται από αισθήματα επιφυλακτικότητας και δυσπιστίας. Έτσι, την μεν ΔΕΕΣ έδειξε να την απασχολεί σοβαρά το ενδεχόμενο «επιμόλυνσης» του ΔΑΔ από αυτό που εκλάμβανε ως πολιτικοποιημένο χαρακτήρα του ΔΔΠΑΔ, γεγονός που έθετε κατ'αυτή σοβαρούς όρους διακινδύνευσης της κεφαλαιώδους για το διεθνές Κίνημα του Ερυθρού Σταυρού και της Ερυθράς Ημισελήνου αρχής της πολιτικής ουδετερότητας καθώς και της οργανικής ανεξαρτησίας του⁸. Συναφής ήταν και η ανησυχία μήπως η τυχόν απώλεια της ιδεολογικής ουδετερότητας του ΔΑΔ και η «νόθευση» των προβλέψεών του με τη μεταφύτευση στοιχείων του ΔΔΠΑΔ οδηγούσε στην άρση του σεβασμού τους από τα εμπόλεμα μέρη. Στην άλλη πλευρά του λόφου, ο Ο.Η.Ε., που είχε συγκροτηθεί, σύμφωνα και με το προοίμιο του Καταστατικού του Χάρτη πρωτίστως και κυρίως για να συμβάλλει στην απαλλαγή της ανθρωπότητας από τις συμφορές των

⁸ Έτσι D. Schindler: "Significance of the Geneva Conventions for the Contemporary World", 81 IRRC (1999), 715.

πολέμων , ήταν αναμενόμενο να μην επιδεικνύουν ιδιαίτερη ζέση με έναν κλάδο του διεθνούς δικαίου, η ύπαρξη και μόνο του οποίου υπενθύμιζε το ενδεχόμενο επανάληψης στο μέλλον γεγονότων και καταστάσεων αναιρετικών της επιτυχίας των διακηρυγμένων σκοπών τους. Η εξακολούθηση της ύπαρξης προβλέψεων του ΔΑΔ, υπό το πρίσμα των αισιόδοξων προσδοκιών για οριστική εξάλειψη των ενόπλων συρράξεων στην υφήλιο και αντικατάστασή τους από στρατιωτικές επεμβάσεις αστυνομικού επί το πλείστον χαρακτήρα με πρωτοβουλία ή υπό την αιγίδα του Ο.Η.Ε., σύμφωνα με τα καθοριζόμενα στο Κεφ. VII του Καταστατικού Χάρτη, έδειχνε να εκλαμβάνεται ως προάγγελος της διάψευσης των ανωτέρω υψηλών προσδοκιών⁹. Στο πεδίο αυτό, εντοπίζονται, κατά πάσα πιθανότητα και οι λόγοι για τους οποίους η Επιτροπή Διεθνούς Δικαίου (ΕΔΔ) του Ο.Η.Ε. αρνήθηκε να περιλάβει τις προβλέψεις του ΔΑΔ στον κατάλογο αυτών που κρίθηκαν ώριμες για κωδικοποίηση, αιτιολογώντας την ως άνω θέση της με το σκεπτικό ότι μια τέτοια κίνηση εκ μέρους της θα μπορούσε να ερμηνευθεί από την παγκόσμια κοινότητα ως έκφραση δυσπιστίας αναφορικά με την ικανότητα και τα μέσα που είχαν στη διάθεσή τους τα Η.Ε. για τη διατήρηση της ειρήνης¹⁰.

Η επιχειρηματολογία υπέρ της ανάγκης τήρησης των διαχωριστικών ορίων μεταξύ ΔΑΔ και ΔΔΠΑΔ, στο αρχικό τουλάχιστον στάδιο της κανονιστικής τους διαμόρφωσης μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, εμπλουτίστηκε σταδιακά με έμμεσες πλην σαφείς υπενθυμίσεις ότι οι κανόνες του ΔΑΔ αποτελούν κατά βάση μετεξέλιξη του λεγόμενου «στρατιωτικού δικαίου», οι ρυθμίσεις του οποίου επιβάλλεται να διέπονται από αυξημένη σαφήνεια και πρακτική εφαρμοσιμότητα στα πεδία των ενόπλων συγκρούσεων, απαιτήσεις ελάχιστα συμβατές με τον ρευστό, διαρκώς εξελισσόμενο και ενίοτε πολιτικά χρωματισμένο χαρακτήρα των προβλέψεων του ΔΔΠΑΔ. Το ζητούμενο για τις διατάξεις του ΔΑΔ έδειχνε να περιορίζεται στην ανάγκη διαμόρφωσης ενός κατά το δυνατόν πληρέστερου καταλόγου δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των εμπολέμων, άμεσα και ευχερώς κατανοήσιμου και εφαρμόσιμου ακόμη και από τα κατώτερα κλιμάκια της

⁹ Βλ. R. Kolb: “Human Rights and Humanitarian Law”, Max Planck Encyclopedia of Public International Law, para. 11.

¹⁰ ILC, Report to the General Assembly (1949) para.18.

στρατιωτικής ιεραρχίας, χωρίς την ανάγκη προσφυγής σε εξειδικευμένη νομική καθοδήγηση, που υπό συνθήκες ένοπλης σύρραξης ενδέχεται να καθίσταται ιδιαίτερα δυσχερής ή και αδύνατη¹¹. Επιπλέον, οι υπέρμαχοι της αυτονομίας του ΔΑΔ δεν παρέλειψαν να υποδεικνύουν προς την κατεύθυνση αυτού που εκλάμβαναν ως αδυναμία των κανόνων του ΔΔΠΑΔ να προβούν σε σαφή διάκριση μεταξύ *jus in bello* και *jus ad bellum*¹².

Ιδιαίτερος λόγος θα πρέπει να γίνει για τις εξελίξεις στις σχέσεις των δύο κλάδων από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και εντεύθεν, οι οποίες προσέλαβαν μια οιονεί συμβιωτική διάσταση στο πλαίσιο της εξέλιξης του συναφούς δικαιοτικού κλάδου του Διεθνούς Ποινικού Δικαίου, χάριν κυρίως της πλούσιας νομολογίας που παρήγαγαν στο πλαίσιο της λειτουργίας τους τα δύο Διεθνή Ποινικά Δικαστήρια (για την πρώην Γιουγκοσλαβία και τη Ρουάντα) καθώς και η θέση σε ισχύ του Καταστατικού του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου (ΔΠΔ). Η θεμελιώδης κατεύθυνση προς την αναγνώριση της ανάγκης παράλληλης και ταυτόχρονης εφαρμογής διατάξεων τόσο του ΔΑΔ όσο και του ΔΔΠΑΔ δόθηκε από το Συμβούλιο Ασφαλείας του Ο.Η.Ε., το οποίο, επιλαμβανόμενο των συστηματικών σοβαρών παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά τον πόλεμο στο έδαφος της πρώην Γιουγκοσλαβίας, κάλεσε τα εμπλεκόμενα μέρη να σεβαστούν τόσο το ΔΑΔ όσο και το ΔΔΠΑΔ, χωρίς οποιαδήποτε προσφυγή σε παραδοσιακά κριτήρια διαχωρισμού, καθώς ο ασαφής χαρακτήρας της σύρραξης βάσει τοπικών και χρονικών κριτηρίων και κυρίως το γεγονός τη εκάστοτε συμμετοχής ή μη ξένων δυνάμεων προκαλούσε

¹¹ Η δυνατότητα ευχερέστερης κατανόησης των κανόνων του ΔΑΔ από πρόσωπα χωρίς εξειδικευμένη νομική κατάρτιση εκτιμάται ως ένα από τα πλέον σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματά του σε σχέση με το ΔΔΠΑΔ. Βλ. E. Posner: “Human Rights, the Law of War and Reciprocity”, The University of Chicago Law School (2010).

¹² W. Schabas: “Lex Specialis? Belt and Suspenders? The Parallel Operation of Human Rights Law and the Law of Armed Conflict, and the Conundrum of *ius ad bellum*”, *IsrLRev.* Vol. 40 (2007), No.2, 592-613, (611).

μια διαρκή αβεβαιότητα ως προς τον χαρακτήρα της σύρραξης ως διεθνούς ή μη διεθνούς χαρακτήρα, με ιδιαίτερα σημαντικές συνέπειες στην προστασία του αμάχου πληθυσμού.

3.2 Οι θεωρούμενες ως «ουσιώδεις διαφορές» μεταξύ ΔΑΔ και ΔΔΠΑΔ.

Η πλέον θεμελιώδης διαφορά που καταγράφεται μεταξύ ΔΔΠΑΔ και ΔΑΔ, συνίσταται στο ότι, ενώ το πρώτο εδράζεται πρωτίστως στην «κάθετη» σχέση μεταξύ κράτους και υποκειμένου, ενώ το ΔΑΔ, αν και λειτουργεί ως επί το πλείστον στη βάση των διακρατικών σχέσεων, τυγχάνει εφαρμοστέο τόσο επί κρατών όσο και επί μη κρατικών ενόπλων οντοτήτων. Περαιτέρω, υφίσταται σημαντική διαφορά ως προς τα μέσα και τις διαδικασίες διερεύνησης και επανόρθωσης των παραβιάσεων των προβλέψεων του κάθε κλάδου: έτσι, ενώ οι διατάξεις των Συμβάσεων της Γενεύης (ΣΓ) του 1949 και του 1^{ου} Προσθέτου Πρωτοκόλλου του 1977 προβλέπουν για τον ανωτέρω σκοπό όργανα και διαδικασίες των οποίων ελάχιστη χρήση έχει γίνει μέχρι σήμερα στην πράξη¹³, οι αντίστοιχες διατάξεις των συμβάσεων διεθνούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων προβλέπουν τη συγκρότηση και λειτουργία ιδιαίτερα εξειδικευμένων και τελειοποιημένων μηχανισμών ελέγχου των παραβιάσεων (όπως υποχρέωση υποβολής αναφορών από τα κράτη-μέρη, δυνατότητα υποβολής διακρατικών προσφυγών καθώς και ατομικών προσφυγών ενώπιον προς τούτο συγκροτημένων δικαιοδοτικών ή οιονεί δικαιοδοτικών οργάνων). Περαιτέρω, η πολυπληθής και ιδιαίτερα επεξεργασμένη νομολογία των εποπτικών μηχανισμών του ΔΔΠΑΔ (οικουμενικών και περιφερειακών) έχει οδηγήσει στη συγκρότηση ενός εξαιρετικά πολύτιμου και χρηστικού κεκτημένου, χάρη κυρίως σε ερμηνευτικές επιλογές (όπως η ανάγκη τήρησης της αρχής της αναλογικότητας, η τριτενέργεια και η αναγνώριση εκ μέρους των κρατικών αρχών θετικών υποχρεώσεων) οι οποίες διακρίνονται για την ευέλικτη και δυναμική προσέγγιση των σχετικών εννοιών και αρχών υπό το πρίσμα, συνήθως αν και όχι πάντοτε, της πληρέστερης δυνατής προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αντίθετα, στο πλαίσιο του ΔΑΔ, η

¹³ Βλ. ΣΓΙ'49 (άρ. 52), ΣΓΙΙ'49 (άρ. 53), ΣΓΙΙΙ'49 (άρ. 132), ΣΓΙΥ'49 (άρ. 149), ΠΠΙ'77 (άρ. 90, αναφορικά με τη σύσταση Διεθνούς Διερευνητικής Επιτροπής).

απουσία ενός αντίστοιχου αποτελεσματικού μηχανισμού δικαιοδοτικού ελέγχου έχει καταστήσει ανέφικτη τη συγκρότηση ενός επιδραστικού νομολογιακού *corpus*, η δε ερμηνευτική εξέλιξη των προβλέψεών του δείχνει να συναρτάται κυρίως από την συντηρητική προσέγγιση της διάγνωσης ύπαρξης της απαραίτητης *opinio juris*, όπως αυτή αναφέρεται μέσα από τη σχετική πρακτική των κρατών, ώστε να διακριβωθεί η πιθανή διαμόρφωση ενός νέου εθιμικού κανόνα¹⁴.

3.3 Το πεδίο σύγκλισης ΔΔΠΑΔ και ΔΑΔ υπό το πρίσμα της αρχής της συμπληρωματικότητας

Η θέση που υποστηρίζει ότι μεταξύ ΔΔΠΑΔ και ΔΑΔ υφίσταται σχέση διαρκούς αλληλεπίδρασης και αλληλοσυμπλήρωσης έχει βρει ιδιαίτερα εύφορο έδαφος στο χώρο της θεωρίας του διεθνούς δικαίου¹⁵. Έχει διατυπωθεί μάλιστα η

¹⁴ Έτσι, Y. Arai-Takahashi: “The Law of Occupation (Continuity and Change of International Humanitarian Law and its Interaction with Human Rights Law)”, Martinus Nijhoff Publishers (2009), 408.

¹⁵ Από την εξαιρετικά πλούσια σχετική βιβλιογραφία βλ. Κ. Χατζηκωνσταντίνου «Προσεγγίσεις στο Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο (1999), σ. 99-101, René Provost, *International Human Rights and Humanitarian Law* (CUP 2002); Roberta Arnold and Noelle Quenivet (eds), *International Humanitarian Law and Human Rights Law* (Brill/Nijhoff 2008); Robert Kolb and Gloria Gaggioli (eds), *Research Handbook on Human Rights and Humanitarian Law* (Edward Elgar 2013), Erika De Wet and Jann Kleffner (eds), *Converge and Conflicts of Human Rights and International Humanitarian Law in Military Operations* (Pretoria University Law Press 2014); Gerhard Oberleitner, *Human Rights in Armed Conflict: Law, Practice, Policy* (CUP 2015), Daragh Murray (ed), *Practitioners’ Guide to Human Rights Law in Armed Conflict* (OUP 2016), Σ. Κύρκος «Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο και Δίκαιο Προστασίας Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων: Σχέσεις αμοιβαίου Αποκλεισμού ή αλληλοσυμπλήρωσης;» ΠοινΔικ (2006), σ. 1132-1139, του ίδιου: «Θεσμικές διαστάσεις και δικαστικός έλεγχος της δράσης των ενόπλων δυνάμεων σε καιρό ειρήνης και ένοπλης σύρραξης, σύμφωνα με τις προβλέψεις της ΕυρΣΔΑ και τη

άποψη ότι η σχέση μεταξύ των δύο κλάδων δεν περιορίζεται στο πεδίο της επαλληλίας (της μερικής, δηλαδή ταύτισης, των κανονιστικών τους πεδίων) αλλά έχει ήδη συντελεστεί μια διαδικασία ώσμωσης τέτοιου βαθμού και έκτασης, ώστε η τυχόν επιμονή σε αυστηρά κριτήρια διαχωρισμού τους θα πρέπει να χαρακτηριστεί ως τεχνητή και ως παρεμποδίζουσα την προσπάθεια αποτελεσματικής προστασίας των ανθρωπίνων υπάρξεων υπό οποιεσδήποτε συνθήκες,¹⁶ τόσο τον καιρό της ειρήνης, όσο και στο πλαίσιο ενόπλων συρράξεων. Πρόκειται για μια αμφίδρομη σχέση, στο πλαίσιο της οποίας το μεν ΔΑΔ μπορεί να εμπλουτισθεί από το κανονιστικό περιεχόμενο και τις νομολογιακές αποφάνσεις στο χώρο του ΔΔΠΑΔ ενώ αντίστροφα, οι προβλέψεις του ΔΑΔ μπορεί και πρέπει να αξιοποιούνται στο πλαίσιο καταστάσεων κατά τις οποίες η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είτε περιορίζεται σημαντικά είτε ακόμη και τελεί σε πλήρη αναστολή.¹⁷

Ρητή και αδιάστικτη αποτύπωση της ανάγκης συμπληρωματικής εφαρμογής των διατάξεων του ΔΑΔ και του ΔΔΠΑΔ περιλαμβάνεται στο Γενικό Σχόλιο υπ'αρ. 31 (2004) της Επιτροπής του ΔΣΑΠΔ, αναφορικά με τις γενικές νομικές υποχρεώσεις

νομολογία του ΕυρΔΔΑ», διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 2013.

¹⁶ Βλ. Th. Meron: “Human Rights in Internal Strife: their International Protection” (1987), 28.

¹⁷ Μια πρόδρομη μορφή της άποψης αυτής ανιχνεύεται στην Δήλωση της Turku 1990, με την οποία επιχειρήθηκε η καθιέρωση νομικών κριτηρίων που απορρέουν τόσο από τις προβλέψεις του ΔΑΔ όσο και του ΔΔΠΑΔ, εφαρμοστέων κυρίως σε ένοπλες συρράξεις χαμηλής έντασης. Βλ. Declaration of Minimum Humanitarian Standards, adopted in Turku, Åbo, Finland, 2 December 1990, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα <https://www.ifrc.org/Docs/idrl/I149EN.pdf>. Βλ. επίσης E. Crawford, ‘Road to Nowhere? The Future for a Declaration on Fundamental Standards of Humanity’ (2012) 3 *Journal of International Humanitarian Legal Studies* 43.

που υπέχουν τα Κράτη-Μέρη του Συμφώνου¹⁸, κατά το άρθρ. 2 αυτού. Σύμφωνα με τη σχετική παράγραφο «το Σύμφωνο εφαρμόζεται επίσης σε καταστάσεις ένοπλης σύρραξης, στις οποίες τυγχάνουν εφαρμοστέες οι προβλέψεις του ΔΑΔ. Παρά το γεγονός ότι, αναφορικά με συγκεκριμένα δικαιώματα που περιλαμβάνονται στο Σύμφωνο, ορισμένοι πιο συγκεκριμένοι κανόνες του ΔΑΔ ενδέχεται να τυγχάνουν ιδιαίτερα σχετικοί για τους σκοπούς της ερμηνείας των δικαιωμάτων του Συμφώνου, αμφότερες οι δικαιοσφαιρές τυγχάνουν συμπληρωματικές και όχι αλληλοαποκλειόμενες». Ως γενικότερη παρατήρηση, θα μπορούσε να υποστηριχθεί πως, στο πεδίο της διερεύνησης των σχέσεων μεταξύ ΔΑΔ και ΔΔΠΑΔ, ανιχνεύονται οι τάσεις αντιστροφής μιας παραδοσιακής παραδοχής στο χώρο του διεθνούς δικαίου, όπως μάλιστα επιβεβαιώθηκε από το Διεθνές Δικαστήριο Διεθνούς Δικαιοσύνης (ΔΔΔΔ) το έτος 1927 στο πλαίσιο της απόφασής του στην υπόθεση Lotus¹⁹, σύμφωνα με την οποία το διεθνές δίκαιο θα πρέπει να ερμηνεύεται κατά τέτοιο τρόπο ώστε να παρέχει στα κράτη ευρεία διακριτική ευχέρεια και όσο το δυνατόν μικρότερους περιορισμούς στη δράση τους. Συγκεκριμένα, στο πεδίο εφαρμογής τόσο του ΔΑΔ όσο και του ΔΔΠΑΔ, θα πρέπει να ισχύει η αρχή πως πράξεις οι παραλείψεις που δεν απαγορεύονται ρητά από τις προβλέψεις τους δεν συνεπάγεται άνευ ετέρου ότι τυγχάνουν επιτρεπτές.

¹⁸ UNCHR, General Comment No. 31 (Nature of the General Legal Obligation Imposed on States Parties to the Covenant), 29 March 2004, CCPR/C/21/Rev.1/Add.13, para. 11.

¹⁹ Case of Lotus (France v. Turkey), judgment of 7th September 1927, [1927] PCIJ Rep. Series A, No.10, παρ. 18–19.

3.4 Ο ερμηνευτικός κανόνας «*lex specialis derogat legi generali*» και ο ρόλος του στο πλαίσιο του καθορισμού των σχέσεων μεταξύ ΔΑΔ και ΔΔΠΑΔ.

3.4.1 Εισαγωγικά

Ο νομικός ερμηνευτικός κανόνας *lex specialis derogat legi generali*, ο οποίος προέρχεται από το Ρωμαϊκό Δίκαιο, βασίζεται στην πρακτική και λειτουργική λογική ότι ένας εξειδικευμένος κανόνας δικαίου καθίσταται περισσότερο αποτελεσματικός στην εφαρμογή του, καθώς είναι σε θέση να παράσχει μια πλέον σαφή καθοδήγηση στον εφαρμοστή του δικαίου, εντός ενός συγκεκριμένου πλαισίου. Σύμφωνα με την Έκθεση της Ομάδας Εργασίας της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου του Ο.Η.Ε. πάνω στο ζήτημα του Κατακερματισμού του Διεθνούς Δικαίου, το περιεχόμενο της οποίας οριστικοποιήθηκε από τον Martti Koskenniemi, ο κανόνας αυτός καλείται να διαδραματίσει ιδιαίτερα σημαντικό ρόλο στο πλαίσιο της ερμηνευτικής αιτιολογίας, τόσο για τη διακρίβωση της ύπαρξης σύγκρουσης κανόνων όσο και για την επίλυση της σύγκρουσης και τούτο διότι «... ένας τέτοιος εξειδικευμένος κανόνας συνήθως λαμβάνει υπόψη του με καλύτερο τρόπο τις ιδιαιτερότητες του πλαισίου εντός του οποίου καλείται να εφαρμοσθεί, από οποιονδήποτε άλλο γενικού χαρακτήρα εφαρμοστέο κανόνα. Η εφαρμογή (του ειδικού κανόνα) είναι σε θέση τις περισσότερες φορές να επιφέρει ένα περισσότερο δίκαιο (equitable) αποτέλεσμα και να ανταποκριθεί με καλύτερο τρόπο στις προθέσεις των νομικών υποκειμένων²⁰. Ο κανόνας του *lex specialis* δεν αποκτά, πάντως, λόγω των ανωτέρω πλεονεκτημάτων του προβάδισμα στην ιεραρχία των κανόνων δικαίου, ούτε προσκτάται κάποιας μορφής «απόλυτη εγκυρότητα», δεδομένου ότι άλλοι ερμηνευτικοί κανόνες (λ.χ. αυτοί του *lex prior*, *lex posterior*, *argumentum a contrario* κλπ.) ενδέχεται να τον

²⁰ “Fragmentation of International Law: Difficulties Arising from the Diversification and Expansion of International Law”, *The Report of the ILC’s study group on the fragmentation of international law*, finalized by Martti Koskenniemi, A/CN.4/L.682, 13 April 2006, παρ. 27. Επίσης A. Lindroos: “Addressing Norm Conflicts in Fragmented Legal Systems: The Doctrines of *Lex Specialis*”, 74 *NordicJIL*(2005) 27.

υποσκελίσουν στο πλαίσιο της ερμηνευτικής λειτουργίας ή να αξιώσουν συμπληρωματική εφαρμογή²¹. Σύμφωνα δε με το άρ. 55 του Σχεδίου Διατάξεων για την Ευθύνη των Κρατών της ΕΔΔ, προκειμένου να κριθεί ως εφαρμοστέος ο ερμηνευτικός κανόνας του *lex specialis*, δεν αρκεί η περίπτωση δύο ή περισσότερες νομικές διατάξεις να αξιώνουν εφαρμογή επί του αυτού ζητήματος αλλά προσ απαιτείται και η διάγνωση της ύπαρξης μιας πραγματικής ασυμβατότητας μεταξύ τους ή διαφορετικά, ότι υφίσταται μια διαφαινόμενη πρόθεση αποκλεισμού της εφαρμογής του ενός κανόνα από τον άλλο²².

3.4.2 Ο κανόνας του *lex specialis* και η νομολογία του Δικαστηρίου Διεθνούς Δικαιοσύνης (ΔΔΔ).

Το ζήτημα των σχέσεων μεταξύ ΔΑΔ και ΔΔΠΑΔ υπό το πρίσμα της εφαρμογής του κανόνα του *lex specialis*, αναδείχθηκε στο προσκήνιο της ερμηνείας των κανόνων του διεθνούς δικαίου, με αφορμή την έκδοση δύο Συμβουλευτικών Γνωμοδοτήσεων του ΔΔ. Συγκεκριμένα, στο πλαίσιο της Γνωμοδότησής του αναφορικά με τη

²¹ Έτσι Lindroos, Α., ο.π., 41.

²² ILC, Commentaries on the Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, Official Records of the General Assembly (2001), UN Doc. A/56/10, Supplement 10, σ.358. Για μια ειδικότερη ανάλυση της λειτουργίας του κανόνα του *lex specialis* στην ερμηνεία και εφαρμογή των κανόνων του διεθνούς δικαίου στη θεωρία και τη νομολογία των διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων βλ. J. Kammerhofer: “Uncertainty in International Law (a Kelsenian Perspective)”, Routledge (2011), 146-159, J. Pauwelyn and R. Michaels: “Conflict of Norms or Conflict of Laws? Different Techniques in the Fragmentation of Public International Law”, 22 DukeJICL (3) (2012), 349-376, D. Momtaz and A. Amirhandeh Ghanbari: “The interaction between International Humanitarian Law and Human Rights Law and the Contribution of the ICJ in: K. Bannelier, Th. Christakis, and S. Heathcote, (eds.): “The ICJ and the evolution of international law: the enduring impact of the “Corfu Channel” case”, Routledge (2012), 256-263.

Νομιμότητα της Απειλής Χρήσης ή της Χρήσης Πυρηνικών Οπλων²³, το Δικαστήριο, αναφερόμενο στην προστασία του δικαιώματος στη ζωή, διατύπωσε την άποψη ότι: «Κατ' αρχήν, το δικαίωμα να μην στερείται κάποιος αυθαίρετα του δικαιώματός του στη ζωή εφαρμόζεται επίσης και στο πλαίσιο των εχθροπραξιών. Το ερώτημα, όμως, σχετικά με το τι συνιστά αυθαίρετη αποστέρηση του δικαιώματος στη ζωή θα πρέπει να απαντηθεί σύμφωνα με τον εφαρμοστέο *lex specialis*, δηλαδή την νομοθεσία που εφαρμόζεται στο πλαίσιο των ενόπλων συρράξεων και που είναι προορισμένη να ρυθμίζει κανονιστικά τη διεξαγωγή των εχθροπραξιών. Επομένως, το ερώτημα κατά πόσο μια συγκεκριμένη απώλεια ζωής, μέσω της χρήσης ορισμένου οπλικού συστήματος κατά την πολεμική αναμέτρηση θα πρέπει να λογισθεί ως αυθαίρετη προσβολή του δικαιώματος στη ζωή κατ'άρ. 6 του ΔΣΑΠΔ, μπορεί να απαντηθεί μόνο με προσφυγή στη νομοθεσία που τυγχάνει εφαρμοστέα στις ένοπλες συρράξεις και όχι να συναχθεί από τις προβλέψεις του Συμφώνου καθαυτού». Οκτώ χρόνια αργότερα, στο πλαίσιο της Γνωμοδότησης του ΔΔ αναφορικά με τις Νομικές Συνέπειες από την Κατασκευή Τείχους στα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη²⁴, το ΔΔ εξέφρασε τη θέση ότι: «Σε ό,τι αφορά τη σχέση μεταξύ ΔΑΔ και ΔΔΠΑΔ, ...υφίστανται τρεις πιθανές καταστάσεις: κάποια δικαιώματα ενδέχεται να αποτελούν

²³ ICJ, *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion, ICJ Reports 1996, 25. Βλ. σχετικά, Α. Γιόκαρης, Λ.Α. Σισιλιάνος, Φ. Παζαρτζή, Μ. Γαβουνέλη : «Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο-Κείμενα και Πρακτική», Μέρος IV, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη (2012).

²⁴ ICJ, *Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory (Εννομες Συνέπειες της Οικοδόμησης Τείχους στα Κατεχόμενα Παλαιστινιακά Εδάφη)*, Γνωμοδότηση της 9-7-2004, ICJ Rep. 2004, 136, σ. 178, παρ. 106. Για μια λεπτομερή ανάλυση των ανωτέρω αποφάσεων, ιδίως ως προς τα ζητήματα της εφαρμογής του ΔΔΠΑΔ και του ΔΑΔ, βλ. Μ. Ντ.Μαρούδα: «Δράση και Αντίδραση των Ηνωμένων Εθνών στις παραβιάσεις διεθνούς ανθρωπιστικού δικαίου και δικαιωμάτων του ανθρώπου», ΔτΑ Νο 55 (2012), 1033-1083 (1059-1060), R.S.V.Bedi: “The Development of Human Rights Law by the Judges of the International Court of Justice”, Hart Publishing (2007), 340.

αποκλειστικά αντικείμενα του ΔΑΔ, ενώ άλλα αποκλειστικό αντικείμενο του ΔΔΠΑΔ. Παρ'όλα αυτά, κάποια ενδέχεται να αποτελούν αντικείμενο και των δύο αυτών κλάδων του διεθνούς δικαίου. Προκειμένου να αποφανθεί επί του ερωτήματος που του τέθηκε, το Δικαστήριο θα πρέπει να λάβει υπόψη του και τους δύο αυτούς κλάδους του διεθνούς δικαίου, δηλαδή το ΔΔΠΑΔ και ως *lex specialis*, το ΔΑΔ.».

Από μια συγκριτική αντιπαραβολή των σκέψεων του ΔΔΔ, στο πλαίσιο των δύο ως άνω Γνωμοδοτήσεών του, ως προς τον εφαρμοστέο στις ένοπλες συρράξεις δίκαιο, διαπιστώνεται ότι, ενώ στην πρώτη (αναφορικά με τη νομιμότητα της χρήσης πυρηνικών όπλων) αποφαινεται ως προς την εφαρμογή- βάσει της αρχής της ειδικότητας-συγκεκριμένων προβλέψεων των δύο δικαιοϊκών κλάδων (εν προκειμένω, αυτών που αναφέρονται στην προστασία του δικαιώματος στη ζωή), στη δεύτερη Γνωμοδότηση αναφέρεται στο ΔΑΔ ως ειδικότερο νομικό καθεστώς σε σχέση με το ΔΔΠΑΔ στην ολότητά του. Το διαγραφόμενο ερμηνευτικό τοπίο δείχνει να καθίσταται συνθετότερο, αν ληφθεί υπόψη ότι το ΔΔΔ, στην απόφαση του για την υπόθεση σχετικά με τις Ένοπλες Δραστηριότητες στην Επικράτεια του Κονγκό (Κονγκό/Ουγκάντας)²⁵, στην παρ. 216 έκανε λόγο για εφαρμογή-πέραν του ΔΑΔ- και του ΔΔΠΑΔ, επαναλαμβάνοντας το σκεπτικό του της παρ. 116 της Γνωμοδότησης για το Τείχος, κατά παράλειψη όμως της αναφοράς στον ερμηνευτικό κανόνα του *lex specialis*²⁶.

²⁵ Αξίζει να αναφερθεί ότι σύμφωνα με τις προπαρασκευαστικές εργασίες του άρ. 38 του Καταστατικού του ΔΔΔ, ο κανόνας του *lex specialis* αναφέρεται ως γενική αρχή του δικαίου. Βλ. Cheng, Bin: 'General Principles of Law as Applied by International Courts and Tribunals', Cambridge: Grotius Publications Ltd. (1987).

²⁶ Ο J. D'Aspermont, με αφορμή το σκεπτικό των αποφάσεων του ΔΔ και την επιστράτευση του ερμηνευτικού κανόνα του *lex specialis*, εκτιμά ότι η προσφυγή σ'αυτόν δεν εγγυάται τον παραμερισμό της εγγενούς δυσπροσδιοριστίας που ενυπάρχει σε κάθε περίπτωση στο πλαίσιο των ερμηνευτικών αρμοδιοτήτων ενός δικαιοδοτικού οργάνου. Βλ. J. D'Aspermont: "Articulating International Human Rights and International Humanitarian Law: Conciliatory Interpretation under the Guise of Conflict of Norms Resolution" in: M. Fitzmaurice and P. Mercuris (eds.):

3.4.3 Ερμηνευτικές προσεγγίσεις και εκδοχές σύγκλισης και απόκλισης μεταξύ ΔΑΔ και ΔΔΠΑΔ

Παρά το γεγονός ότι το ΔΔΔ επέλεξε διατυπώσεις που δεν διακρίνονται για τον αναγκαίο βαθμό σαφήνειας, από τις προεκτεθείσες θέσεις των δύο γνωμοδοτήσεων²⁷, θα μπορούσαν να συναχθούν τα ακόλουθα, προκαταρκτικά τουλάχιστον, συμπεράσματα: πρώτον, σύμφωνα με το ΔΔΔ, στις περιπτώσεις που αξιώνουν εφαρμογή τόσο διατάξεις του ΔΑΔ όσο και του ΔΔΠΑΔ, θα πρέπει να αναγνωρίζεται προτεραιότητα στις πρώτες. Δεύτερον, με δεδομένη τη θέση του Δικαστηρίου ότι οι διατάξεις του ΔΔΠΑΔ τυγχάνουν εφαρμοστέες σε όλες τις περιστάσεις, συνάγεται ότι, όταν κάποιο δικαιοδοτικό όργανο επιλαμβάνεται υποθέσεων που αφορούν επικαλούμενες παραβιάσεις ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο πλαίσιο ενόπλων συρράξεων διεθνούς ή μη διεθνούς χαρακτήρα, τότε η σχετική απόφαση θα πρέπει να βασίζεται σε αξιολογήσεις που θα λάβουν χώρα υπό το πρίσμα των προβλέψεων του ΔΑΔ, έστω και αν η τελική δικαιοδοτική αποτύπωση λάβει χώρα με την επιστράτευση της ορολογίας του εκάστοτε εφαρμοστέου κανονιστικού κειμένου του

“The European Convention on Human Rights and the U.K. Human Rights Act”
BRILL/Martinus Nijhoff (2011).

Στο ίδιο πνεύμα βλ. I. Scobbie : “Principle or Pragmatics? The Relationship between Human Rights Law and the Law of Armed Conflict”, 14 JCSL 3 (2010), 449-457.
D’Aspermont, Ian and Tranchez Elodie: “The Quest for a Non-Conflictual Co-Existence of International Human Rights Law and Humanitarian Law: Which Role for the Lex Specialis Principle?” in: R. Kolb, and G. Gaglioli (eds.): “Research Handbook on Human Rights and Humanitarian Law”. Edward Elgar (2013), 223-250.

²⁷ Βλ. I.D. Pedden: “Lex Lacunae: The Merging Laws of War and Human Rights in Counterinsurgency”, 46 Valparaiso University Law Review, 3 (2012), 816-818.

ΔΔΠΑΔ²⁸. Όπως όμως καίρια έχει επισημανθεί²⁹, παρόμοιες δικανικές *in vitro* προσεγγίσεις αποδεικνύονται ανεπαρκείς όταν βρεθεί κανείς αντιμέτωπος με τις *in vivo* πρακτικές δυσχέρειες και επιπτώσεις εφαρμογής του κανόνα του *lex specialis* στην πράξη³⁰. Στις περιπτώσεις αυτές, φαίνεται να διανοίγονται οι ακόλουθες δυνατότητες:

3.4.3.1 Η αναγνώριση της πρωτοκαθεδρίας των κανόνων του ΔΑΔ σε όλες τις περιπτώσεις

Η ανωτέρω ερμηνευτική επιλογή, που στο διεθνές πεδίο υποστηρίζεται κυρίως από τις κυβερνήσεις των Η.Π.Α. και του Ισραήλ³¹, τόσο στο πλαίσιο καταστάσεων ένοπλης σύρραξης όσο και κατοχής, δείχνει *prima facie* να διαθέτει υπέρ της τις αρετές της απλότητας και της σαφήνειας, ιδιαίτερα στις περιπτώσεις της δράσης ε.δ. στο πλαίσιο στρατιωτικών συμμαχιών μεταξύ κρατών με ετερογενείς και ανομοιόμορφες δεσμεύσεις στο πλαίσιο του ΔΔΠΑΔ (με εξέχον παράδειγμα αυτό του ΝΑΤΟ)³². Παρ'όλα αυτά, αδυνατεί να λειτουργήσει στις περιπτώσεις εκείνες που

²⁸ E. Koppe: “The Use of Nuclear Weapons and the Protection of the Environment during International Armed Conflict”, Hart Publishing (2008), 349.

²⁹ Βλ. F. Hampson: “The Relationship between International Humanitarian Law and Human Rights Law from the Perspective of a Human Rights Treaty Body”, 90 IRRC 871 (2008), (559).

³⁰ Βλ. Krieger, Heike: “A Conflict of Norms: Humanitarian Law and Human Rights Law in the ICRC Customary Law Study”, 11 JCSL 2 (2006), 265-291.

³¹ Για την πρακτική των κυβερνήσεων των χωρών αυτών ενόπιον των διεθνών οργάνων βλ. ειδικότερα L. Doswald-Beck: “Human Rights in Times of Conflict and Terrorism”, OUP (2011), para.1.1.2.

³² Βλ. S. Sivakumaran: “International Humanitarian Law” in: D. Moeckli, S. Shah and S. Sivakumaran (eds.): “International Human Rights Law”, OUP (2011), 521-539.

συντρέχει περίπτωση προσβολής κάποιου προστατευόμενου από τους κανόνες του ΔΔΠΑΔ δικαιώματος, για το οποίο όμως δεν υφίσταται αντίστοιχη πρόβλεψη στις διατάξεις του ΔΑΔ. Κατά συνέπεια, οδηγεί πρακτικά στον παραμερισμό της εφαρμογής σημαντικού τμήματος του ρυθμιστικού φάσματος του ΔΔΠΑΔ, γεγονός που τυγχάνει ασύμβατο με την προεκτεθείσα νομολογία του ΔΔ³³.

3.4.3.2 Η αναγνώριση της πρωτοκαθεδρίας των κανόνων του ΔΑΔ, στις περιπτώσεις εκείνες όπου στις διατάξεις του περιλαμβάνεται *ad hoc* πρόβλεψη

Η ερμηνευτική αυτή επιλογή αποκτά ιδιαίζουσα σημασία ειδικά στο πλαίσιο της προστασίας του δικαιώματος στη ζωή κατά τη διάρκεια ενόπλων συρράξεων διεθνούς χαρακτήρα, με δεδομένη την ύπαρξη ρητών προβλέψεων του ΔΑΔ σχετικών με τον καθορισμό των προσώπων και αντικειμένων που δύναται να θεωρηθούν ως νόμιμοι στρατιωτικοί στόχοι καθώς και των υποχρεώσεων λήψης προφυλακτικών μέτρων κατά την εκδήλωση επίθεσης³⁴. Βάσει αυτής, η προσβολή του δικαιώματος στη ζωή κάποιου προσώπου θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «αυθαίρετη» μόνο στις περιπτώσεις εκείνες που είχε συντελεσθεί κατά παράβαση των οικείων προβλέψεων του ΔΑΔ. Αποδεικνύεται, όμως, ανεπαρκής στο πλαίσιο ενόπλων συρράξεων μη διεθνούς χαρακτήρα, οι οποίες αποτελούν και την συνηθέστερα εκδηλούμενη μορφή συρράξεων στη σύγχρονη εποχή. Τούτο διότι το 2ο Πρόσθετο Πρωτόκολλο στις Συμβάσεις της Γενεύης του 1977 (ΠΠΠ'77) σχετικό με την Προστασία των Θυμάτων των μη Διεθνών Ενόπλων Συρράξεων δεν περιέχει αντίστοιχες με το ΠΠΠ'77 διατάξεις, οπότε ανακύπτει το ζήτημα αν τα αρμόδια δικαιοδοτικά όργανα νομιμοποιούνται να λάβουν υπόψη τους τις θεωρούμενες ως έχουσες *status* εθιμικού χαρακτήρα διατάξεις του ΔΑΔ και να αξιολογήσουν την προσβολή του δικαιώματος στη ζωή στο πλαίσιο μιας μη διεθνούς ένοπλης σύρραξης σύμφωνα με τις προβλέψεις

³³ Βλ. πάντως και την εντελώς αντίστροφη θέση, ότι δηλαδή οι κανόνες του ΔΑΔ θα πρέπει να θεωρηθούν ως εξαίρεση στους γενικότερης εφαρμογής κανόνες του ΔΔΠΑΔ, οπότε στην περίπτωση αυτή επιβάλλεται η στενή ερμηνεία τους, όπως διατυπώνεται από την N. Balendra στο άρθρο της: “Defining Armed Conflict”, 29 *Cardozo Law Review* (2008), 2462-2516.

³⁴ Βλ. ιδίως άρ.35, 48-58 ΠΠΠ'77.

του ΠΠΠ'77. Αν το τελευταίο αυτό ερώτημα απαντηθεί καταφατικά, τότε δεν μπορεί να αποκλεισθεί ο πιθανός περιορισμός και η συρρίκνωση της προστασίας του δικαιώματος στη ζωή, όπως αυτό κατοχυρώνεται στις προβλέψεις του ΔΔΠΑΔ.

3.4.3.3 Η προσαρμοσμένη επιλογή, με κριτήριο το επίμαχο ρυθμιστέο πεδίο ή η τεχνική της συστημικής ενσωμάτωσης.

Η ερμηνευτική αυτή τεχνική τυγχάνει δεκτική αμφίδρομης εφαρμογής, δηλαδή τόσο με τη μορφή έμμεσης αναφοράς στις διατάξεις του ΔΔΠΑΔ, όταν αντιμετωπίζονται ζητήματα εφαρμογής ορισμένου κανόνα του ΔΑΔ, όσο και αντίστροφα και προϋποθέτει την αντιμετώπιση κάθε κατάστασης, λαμβάνοντας υπόψη τις ειδικότερες εκάστοτε περιστάσεις (contextual approach)³⁵. Η τεχνική αυτή αποκτά ιδιαίτερη διάσταση, αν ληφθεί υπόψη η υποχρέωση που κατά κανόνα συνοδεύει τις περί παρεκκλίσεων προβλέψεις των συνθηκών προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως το άρ. 15 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕυρΣΔΑ), κατά την οποία τα μέτρα που λαμβάνονται δεν θα πρέπει να προσκρούουν στις άλλες υποχρεώσεις που υπέχουν τα κράτη κατά το διεθνές δίκαιο, γεγονός που οδηγεί στην ανάγκη αποφυγής μιας ερμηνευτικής «κλινικής απομόνωσης» των προβλέψεων αυτών.

³⁵ Για μια λεπτομερή κριτική παρουσίαση της ερμηνευτικής αυτής τεχνικής βλ. Ο. Α. Hathaway et al.: “Which Law Governs during Armed Conflict? The Relationship between International Humanitarian Law and Human Rights Law”, 96 Minnesota Law Review (2012), 1883-1944. Σύμφωνα δε με τους Μ. Sassoli και L. Olson (“The Relationship between International Humanitarian Law and Human Rights Law where it Matters: Admissible Killing and Internment of Fighters in Non-International Armed Conflicts”, 90 IRRC 871 (2008), 599-627), από τη στιγμή που καθορισθεί ο εφαρμοστέος *lex specialis*, ο *lex generalis* εξακολουθεί να είναι παρών στο παρασκήνιο και πρέπει να λαμβάνεται υπόψη στο πλαίσιο της ερμηνείας του *lex specialis*. Μορφές ερμηνείας του *lex specialis* κατά τρόπο που προκαλεί σύγκρουση με τον *lex generali* θα πρέπει ν'αποφεύγεται κατά το δυνατόν και να καταβάλλεται προσπάθεια ερμηνευτικής εναρμόνισης των δύο κανόνων (605).

4. Συμπερασματική αποτίμηση

Ο βασικότερος λόγος που καθιστά ιδιαίτερα ελκυστική την προσφυγή στις διατάξεις του ΔΑΔ ως *lex specialis* στις περιπτώσεις των ενόπλων συρράξεων διεθνούς χαρακτήρα θα πρέπει να αναζητηθεί κυρίως στον χαρακτήρα τους ως πλέον συγκεκριμένων και λεπτομερειακών, αρετές που σε σημαντικό βαθμό απουσιάζουν από το κανονιστικό *corpus* των ενόπλων συρράξεων μη διεθνούς χαρακτήρα, στις περισσότερες από τις οποίες η μόνη εφαρμοστέα συμβατική ρύθμιση είναι οι 263 λέξεις που αποτελούν το περιεχόμενο του κοινού άρθ. 3 των Συμβάσεων της Γενεύης του 1949. Το γεγονός αυτό καθιστά προτιμητέα, σε αρκετές περιπτώσεις ενόπλων συρράξεων της κατηγορίας αυτής, την επιλογή της απευθείας και αδιαμεσολάβητης εφαρμογής των ρυθμίσεων του ΔΔΠΑΔ.

Αναφορικά τώρα με τις σχέσεις μεταξύ ΔΔΠΑΔ και ΔΑΔ, όπως έχει υποστηριχθεί³⁶, τόσο η προσέγγισή τους στο πλαίσιο του κανόνα του *lex specialis* όσο και η παράλληλη εφαρμογή τους, υπό οποιαδήποτε παραλλαγή, προϋποθέτουν μια προερμηνευτική επιλογή που συνίσταται στην αποδοχή μιας θεμελιώδους κανονιστικής συμβατότητας μεταξύ των δύο αυτών δικαιοκλάδων. Η επιλογή όμως αυτή, τείνει να παραβλέπει μια ουσιώδη διαφοροποίηση μεταξύ των δύο θεσμικών συστημάτων, η οποία συνοψίζεται στη στάση τους απέναντι στο φαινόμενο του πολέμου. Συγκεκριμένα, ενώ το ΔΑΔ αδιαφορεί ως προς τις αιτίες και τους υπαιτίους προσφυγής στην ένοπλη σύρραξη, το ΔΔΠΑΔ περιέχει νύξεις (αν και διστακτικές και μέχρι σήμερα ανεπεξέργαστες), ότι οι ένοπλες συρράξεις συνιστούν αφεαυτές παραβίαση των προβλέψεών του. Περαιτέρω, στο πλαίσιο του ΔΑΔ θεωρείται ανεκτό και αναμενόμενο να υπάρξουν, εξαιτίας των πολεμικών επιχειρήσεων, θύματα μεταξύ των αμάχων, ακόμη και αν αυτοί δεν αποτελούν στόχους αλλά συνιστούν παράπλευρες απώλειες. Η πραγματικότητα αυτή αποτυπώνεται εναργέστερα στις ουσιαστικές προβλέψεις του Καταστατικού του Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου: για παράδειγμα, στο άρθ. 8(2)(b)(i) και (ii) τυποποιούνται αντίστοιχα τα εγκλήματα πολέμου της εξαπόλυσης επίθεσης ενάντια στον άμαχο πληθυσμό ή εναντίον αμάχων που δεν συμμετέχουν άμεσα στις εχθροπραξίες και η εξαπόλυση επιθέσεων κατά πολιτικών αντικειμένων αντίστοιχα. Η

³⁶ Shabas, William, ο.π., 592 επ.

εξαπόλυση όμως μιας τέτοιας επίθεσης, εν γνώσει του γεγονότος ότι αυτή μπορεί να προξενήσει, ως παράπλευρη συνέπεια, τον φόνο ή τον τραυματισμό αμάχων, συνιστά, κατά τις ίδιες ως άνω διατάξεις, έγκλημα πολέμου μόνο όταν τα παραπάνω αποτελέσματα τυγχάνουν εμφανώς δυσανάλογα σε σχέση με το άμεσο και συγκεκριμένο στρατιωτικό πλεονέκτημα που αναμένεται. Η καταδίκη, επομένως, κάποιου κατηγορουμένου στρατιωτικού διοικητή ή πολιτικού προϊσταμένου αναφορικά με εγκλήματα πολέμου κατά αμάχων προϋποθέτει την εκ μέρους της κατηγορούσας αρχής απόδειξη της ύπαρξης δόλου ή έστω ενσυνείδητης αμέλειας (recklessness), αποστολή εξόχως δυσχερής, δεδομένου ότι οποιαδήποτε *ex post* αξιολόγηση των προς στάθμιση δεδομένων της κάθε υπόθεσης δύσκολα θα μπορούσε να αναιρέσει την εκτίμηση του αρμοδίου οργάνου σε πραγματικό τόπο και χρόνο. Στην περίπτωση όμως του ΔΔΠΑΔ, το-μαχητό- τεκμήριο υποχρέωσης προστασίας του δικαιώματος στη ζωή εκ μέρους του κράτους τίθεται επ'ωφελεία των θυμάτων της προσβολής,

Από την επισκόπηση των ακαδημαϊκών θέσεων, της νομολογίας των διεθνών δικαστηρίων αλλά και την πρακτική διεθνών οργάνων, καταδεικνύεται ότι η ακριβής σχέση μεταξύ ΔΔΠΑΔ και ΔΑΔ εξακολουθεί να παραμένει δυσπροσδιόριστη και να αντιστέκεται σθεναρά σε οποιαδήποτε προσπάθεια επακριβούς οριοθέτησης εκ των προτέρων, με τη χρήση εμπειρικά επαληθεύσιμων και γενικά εφαρμοζόμενων κριτηρίων. Παρ'όλο που η εφαρμογή πλειόνων του ενός δικαιοκλών κλάδων για την αξιολόγηση της αυτής κατάστασης δεν θα πρέπει να θεωρείται ως εξαιρετική ή εγγενώς προβληματική ερμηνευτική επιλογή, αμφιλεγόμενα ζητήματα, ενίοτε συνοδευόμενα από σημαντικές πρακτικές επιπτώσεις, ενδέχεται να προκύψουν, όχι τόσο στις περιπτώσεις αλληλοσυμπλήρωσης κανόνων με ειδικότερο περιεχόμενο, όσο στις αντίστοιχες που επιχειρείται η αυτούσια μεταφύτευση γενικών αρχών του ενός κλάδου στον άλλο (όπως π.χ. οι αρχές της διάκρισης και της αναλογικότητας μεταξύ ΔΔΠΑΔ και ΔΑΔ ή οι ορισμοί περί δόλου, αμέλειας, προβλεψιμότητας, νομικής ή πραγματικής πλάνης μεταξύ ΔΑΔ και Διεθνούς Ποινικού Δικαίου). Δεδομένου ότι, παρά την ορολογική-περιγραφική τους ταύτιση αυτές οι αρχές ως προς το ειδικότερο περιεχόμενο δεν συμπίπτουν πάντοτε πλήρως, οι προσπάθειες αλληλοσυμπλήρωσης και ομογενοποίησης, έστω και αν υπαγορεύονται από ευγενείς προθέσεις ενδυνάμωσης της ασφάλειας δικαίου και μεγιστοποίησης της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων κάτω από οποιαδήποτε περίσταση (στις οποίες κατ'εξοχήν

συμπεριλαμβάνονται και τα οικεία Γενικά Σχόλια της Επιτροπής του ΔΣΑΠΔ), ενδέχεται σε πολλές περιπτώσεις να επενεργήσουν υπονομευτικά ως προς το κύρος, την αποδοχή και την εφαρμοσιμότητα των προβλέψεών τους³⁷.

Το Γενικό Σχόλιο υπ'αρ. 36 συνιστά αναμφίβολα ένα ιδιαίτερα σημαντικό βήμα ως προς την αποσαφήνιση των σχέσεων μεταξύ ΔΔΠΑΔ και ΔΑΔ, στο πλαίσιο του οποίου η Επιτροπή επιχειρεί τόσο να αποκρυσταλλώσει ήδη υφιστάμενες ερμηνευτικές τάσεις όσο και να συμβάλλει στην καθιέρωση και διάδοση όσων βρίσκονται ακόμη σε αναδυόμενο στάδιο, με εμφανή την πρόθεση της ενίσχυσης μιας *pro homine* ερμηνείας των προβλέψεων του ΔΑΔ και της μεγιστοποίησης της προστασίας του δικαιώματος στη ζωή σε καταστάσεις ένοπλης σύρραξης. Από την άλλη πλευρά, η συρρίκνωση του πεδίου εφαρμογής του ερμηνευτικού κανόνα του *lex specialis* και η ανατροπή της ιδιαίτερα ευπαθούς κανονιστικής ισορροπίας των δύο κλάδων, όταν οδηγεί σε μη ρεαλιστικές απαιτήσεις στο πεδίο της μάχης, θέτει τους όρους μιας πιθανής πλημμελούς συμμόρφωσης προς τους κανόνες του ΔΑΔ εκ μέρους των μελών των ενόπλων δυνάμεων, ειδικά αν η σχετική προσέγγιση δείχνει να παραγνωρίζει την θεμιτή ή έστω ανεκτή, κατά το ΔΑΔ, ανάγκη προστασίας των ιδίων από υπέρμετρο κίνδυνο της ζωής ή της σωματικής ακεραιότητάς τους, καθώς επίσης και τις εύλογες επιφυλάξεις των χωρών στην καθιέρωση μιας γενικευμένης υποχρέωσης διαφάνειας ως προς τον σχεδιασμό και την εκτέλεση των στρατιωτικών επιχειρήσεων.³⁸

³⁷ Βλ. ενδεικτικά τις σχετικές παρατηρήσεις των κυβερνήσεων των Η.Π.Α., του Ηνωμένου Βασιλείου και της Ολλανδίας επί του σχεδίου του Γενικού Σχολίου υπ'αρ. 36, διαθέσιμες στην ιστοσελίδα <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CCPR/Pages/GC36-Article6Righttolife.aspx> (τελευταία πρόσβαση: 10-9-2020)

³⁸ Βλ. επίσης και τον ιδιαίτερα έντονο προβληματισμό της κυβέρνησης των Η.Π.Α., όπως εκφράστηκε στο κείμενο παρατηρήσεων (ο.π. υποσημ. 36) που απέστειλε προς την Επιτροπή, ιδίως αναφορικά με την προσπάθεια να ερμηνευθούν ή να πληρωθούν αυτά που η Επιτροπή εκλαμβάνει ως κενά στο ΔΣΑΠΔ, με την παρεισαγωγή προβλέψεων από άλλες συμβάσεις προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η ερμηνευτική αυτή επιλογή επικρίνεται ως διευρύνουσα αυθαίρετα και κατά παράβαση των κανόνων ερμηνείας των διεθνών συνθηκών της Σύμβασης της Βιέννης

Η επωφελέστερη, ίσως λύση, θα μπορούσε να αναζητηθεί στην προσπάθεια επικράτησης ερμηνευτικών προσεγγίσεων οιονεί “υβριδικού” χαρακτήρα, οι οποίες αποστασιοποιούνται τόσο από την αρχή της πρωτοκαθεδρίας των κανόνων του ΔΑΔ (*lex specialis*) όσο και από αυτή της σωρευτικής εφαρμογής (*pro homine*). Χαρακτηριστικό τέτοιο παράδειγμα θα μπορούσε να θεωρηθεί η Αρχή υπ’αρ. 9 του Ερμηνευτικού Οδηγού της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού (ΔΕΕΣ) Αναφορικά με την Άμεση Συμμετοχή στις Εχθροπραξίες, δια της οποίας προτείνεται ένα πλαίσιο για την εφαρμογή της αρχής της διάκρισης μεταξύ προστατευομένων και μη προστατευομένων κατηγοριών αμάχων (άμαχοι που λαμβάνουν ενεργό μέρος στις εχθροπραξίες ή που διαθέτουν διαρκή μαχητική λειτουργία) στη διάρκεια συρράξεων μη διεθνούς χαρακτήρα. Η αρχή αυτή εισάγει ένα όριο στο είδος και τον βαθμό της βίας που τυγχάνει επιτρεπτή ενάντια σε πρόσωπα τα οποία δεν απολαμβάνουν προστασίας έναντι άμεσης εναντίον τους επίθεσης , υποστηρίζοντας πως: «...θα συνιστούσε περιφρόνηση βασικών εννοιών της ανθρωπότητας να φονεύεται αντίπαλος ή να μην παρέχεται σε αυτόν/ή η ευκαιρία να παραδοθεί, όταν εμφανώς δεν συντρέχει ανάγκη χρήσης θανατηφόρας βίας».

του 1969 το κανονιστικό βεληνεκές του Συμφώνου, αγνοώντας τις ρητές διατυπώσεις αυτού και παραγνωρίζοντας το γεγονός ότι κάποια από τα κράτη-μέρη δεν έχουν κυρώσει τις συνθήκες αυτές ούτε έχουν συναινέσει με οποιονδήποτε άλλο τρόπο στην ανάληψη ανάλογων υποχρεώσεων.